

TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE TUT- FİİLİ İLE KURULMUŞ ANLATIM KALIPLARININ BİÇİM-SÖZDİZİMSEL VE KİPLİK ÖZELLİKLERİ

Morpho-Syntactic and Modality Features of Expression forms with the Verb tut- in Turkish

Nigâr OTURAKÇI ORBAY*

Dil Araştırmaları, Bahar 2018/22: 175-193

Öz: Sözcüklerden sonra atasözleri, deyimler, ikilemeler, kalıp sözler gibi anlatım kalıpları da Türkiye Türkçesinin söz varlığını zenginleştiren kalıplaşmış dil birimleridir. Bu çalışmada, Eski Türkçeden bu yana her yeni devirde anlamına başka anlamlar katan bir başka ifadeyle çok anlamlı bir kullanım içinde olan tut- fiilinin oluşturduğu anlatım kalıpları incelenmiştir. Çalışma, tut- fiilli anlatım kalıplarının biçim-sözdizimsel özellikleri ile kiplik özelliklerinin incelendiği iki bölümden oluşmuştur. Biçim-sözdizimsel incelemede, tut- fiilinin çekimli fiil olarak bildirme / tasarlama kipli tut- + cümle kuruluşlu anlatım kalıbının olduğu ve bu kalıpta tut- fiilinin belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman ve emir kipiyle çekimlendiği görülmüştür. Bu bölümde, ilgili fiilin herhangi bir kip sınırlandırmasının olmadığı anlatım kalıpları ile çekimsiz fiil olarak -^op, -ArAk ve -D^ok fiilimsi ekli anlatım kalıpları da değerlendirilmiştir. Çalışmanın kiplik özelliklerinin üzerinde durulduğu ikinci bölümde tut- fiilli anlatım kalıplarının birer kiplik belirleyici öge olarak kiplik anlamlar taşıdığı görülmüş ve bu kullanımların varsayım, kesinlik, süreklilik, zorunluluk, beklenti / beklenmezlik, öfke ve istek ifadeleri taşıdığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Tut-*, anlatım kalıbı, biçim-sözdizimi, kiplik anlam, kiplik işaretleyicisi.

Abstract: After the words, the *expression forms* such as *proverbs, idioms, reduplications, formulaic expressions* are set phrases enriching of the Turkish lexicon. In this study, expression forms are investigated which are generated by the verb *tut-*, which adds new meanings in each new period since Old Turkic as well as in very meaningful usage in other words. Study consists of two parts such as morpho-syntactic and modality features. In morpho-syntactic research, it has been found that *indicative / subjunctive with tut-+ sentence* is an expression form and the verb *tut-* is inflected with *simple past tense, present perfect tense* and *imperative mood*. Expression forms with no mood limitations and expression forms with -^op, -ArAk and -D^ok as non-finite verb of related verb have been identified in this part. Expression forms with the verb *tut-* have been found as modality marker and it has been seen that those usages have the meaning of *assumption, certainty, continuity, obligation, expectation / unexpectedness, anger* and *wish* in the second part of the study which includes modality features.

Keywords: *Tut-*, expression form, morpho-syntax, modality semantic field, modality marker.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana/TÜRKİYE
noturakci@cu.edu.tr. Gönderim Tarihi 21.07.2017 / Kabul Tarihi: 04.05.2018

1. Giriş

Her dilde, her gösterge başlangıçta bir kavramın simgesidir ve öteki kavramlar, göstergeye sonradan eklenir. Gösterge, zaman içinde kullanıldıkça yan anlamlar kazanarak çokanlamlı bir duruma gelir. Yan anlamlar, göstergelere *somuta yeni somut anlamların eklenmesi*, *somuta yeni soyut anlamların eklenmesi*, *soyuta yeni soyut anlamların eklenmesi*, *soyuta yeni somut anlamların eklenmesi* gibi çeşitli yollarla bağlanır ve böylelikle göstergenin çokanlamlılığı pekişir (Aksan 2006: 60).

Çokanlamlılık (polysemy) “bir sözcük ya da cümlenin birden fazla anlamı olması durumu” (İmer vd. 2011: 76) ya da “bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni yeni kavramları da anlatır durumda olması” olarak tanımlanır (Aksan 2006: 70). Göstergenin temel anlamını yitirmeden yan anlamlar kazandığı çokanlamlılık olgusu, Aksan’a göre bir dilin yazı dili olarak eskiliğini, başlangıcını saptamada bize yardımcı olur. Dilin en eski ürünlerinde görülen çok anlamlı sözcükler, çokanlamlı duruma gelinceye kadar uzun süre kullanılmış, belli anlam gelişmelerini arkada bırakmış oldukları için dilin daha önceki dönemlerinde de yaşamış olmalıydılar. Eski Türkçe dönemi metinlerinde görülen çokanlamlılık işte bu nedenle dilin bu metinlerden çok daha eskilere götürülebileceğinin ipuçlarındandır (2006: 124).

Türkiye Türkçesindeki fiillere bakıldığında, kullanım sıklığı çok olan fiillerde çokanlamlılığın yüksek olduğu dikkati çeker (Aksan 2006: 125). Eski Türkçeden bu yana genişleyen bir anlam alanı olan *tut-* fiili de temel ve yan anlamlarıyla çokanlamlı bir kullanımdadır. Eski Türkçede “tutmak, kavramak, ele geçirmek vb.” (Clauson 1972: 451), “tutmak, yakalamak” (Caferoğlu 2011: 255) anlamlarında kullanıldığı bilinen fiilin günümüzde kullanılan pek çok anlamının Uygurca döneminde geliştiği görülmektedir (Çetin 2012: 98). Fiilin kök olarak kullanımları bir yana, kendisinden türeyen fiil ve isimler bakımından da Türkçenin sayılı sözlerinden olduğu ve söz varlığına zengin bir veri sunduğu bilinmektedir (Çetin 2012: 81).

Tarihî süreç içerisinde her yeni devirde zenginleşen bir anlam alanına sahip *tut-* fiilinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde 34 farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir (Erkinay 2016: 834)¹. Türkiye Türkçesinde ise Türkçe Sözlük’e göre *tut-* fiilinin 47 anlamı vardır:

“1. Elde bulundurmak, ele almak. 2. Ele geçirmek, yakalamak. 3. Avlamak. 4. Yanında bulundurmak, alıkoymak. 5. Hürriyetinden yoksun bırakıp bir yere kapamak, tevkif etmek. 6. Kaplamak. 7. Kırağı, çiğ veya kar bir yüzeyde görünür durumda olmak, kalmak. 8. Denetimi ve yetkisi altına almak. 9. Desteklemek, birinden yana çıkmak. 10. Benimsemek, beğenmek. 11. Gereğini yapmak, yerine getirmek. 12. Uygun gelmek, çelişmez olmak. 13. Kapatmak, sarmak. 14. Hizmetine almak veya kiralamak. 15. Bir işe herhangi bir anlayışla girişmek. 16. Beddua, dua, ah vb. etkisini göstermek, gerçekleşmek, yerine gelmek, varmak. 17. Ulaş-

1 1. Tutmak. 2. Benimsemek. 3. Kavramak. 4. Farz etmek, saymak. 5. Ele geçirmek, yakalamak. 6. Kurmak. 7. Kiralamak. 8. Kazanmak, elde etmek. 9. Kapatmak. 10. Korumak. 11. Başlamak. 12. Bekletmek. 13. Sarmak, kaplamak. 14. Yerine geçmek, yerini almak. 15. Yapmak, yerine getirmek. 16. Çevirmek, döndürmek. 17. Herhangi bir durumda bulundurmak. 18. Saklamak, gizlemek. 19. Ateş tutuşmak. 20. Sokmak, tıkamak. 21. Bilmek, mesul tutmak. 22. Alıkoymak, esir almak. 23. İkrâm etmek, sunmak, uzatmak. 24. Taşımak. 25. Bellemek, belirlemek. 26. Sallamak. 27. Kaldırmak. 28. Gözüne kestirmek, beğenmek. 29. Fethetmek. 30. Avlamak. 31. Birleştirmek, bağlamak, kavuşturmak. 32. Kendinden geçirmek, sarhoş etmek. 33. Durdurmak. 34. Yaklaştırmak, değdirmek.

mak, varmak. 18. Para toplamı ...-e varmak, değeri olmak. 19. Uğramak. 20. Herhangi bir durumda bulundurmak. 21. Varsaymak, farz etmek. 22. Hedef olarak almak. 23. Alacağa veya vereceğe saymak. 24. -, -e Yaklaştırmak. 25. Kullanmak. 26. Bağlamak. 27. Beklenen sonucu vermek. 28. İş görebilmek. 29. Sürmek, zaman almak. 30. Yapışarak veya sokularak çıkmaz olmak. 31. Bir şeyi kullanması için uzatmak. 32. Sunmak. 33. İşgal etmek. 34. İzlemek. 35. Bırakmamak. 36. Sarmak, bürümek. 37. Asılmak, kuvvetlice sarılmak. 38. Bir kimsenin yerini almak. 39. Otobüs, vapur, uçak vb. hasta etmek. 40. Herhangi bir durumda kalmasını sağlamak. 41. Bir yerde kalmasını sağlamak. 42. Bir sanat eseri geniş ilgi görmek. 43. Biriktirmek, tasarruf etmek. 44. Askerlikte, bankacılıkta durdurmak, blokaj. 45. Başlamak. 46. Bir şey düşünmek. 47. Takım oyunlarında karşı takımdaki bir oyuncuyu yakından izlemek, markaja almak.” (Türkçe Sözlük 2011: 2391).

Görülüyor ki Eski Türkçeden bu yana anlamına başka anlamlar katan bir başka ifadeyle çok anlamlı bir kullanım içinde olan *tut-*, Türkiye Türkçesinin söz varlığına katkıda bulunan fiillerindedir.

Tut- Fiilinin “Anlatım Kalıpları”ndaki Yeri: Çeşitli öğelerden oluşan söz varlığının başında, konuşan kişinin her kullanımda özgürce seçebildiği, bağımlı ve bağımsız kullanılabilen, sözlüklerde madde başı olan *sözcükler* gelir. Sözcüklerin yanında, söz varlığını zenginleştiren diğer öğeler arasında, her zaman belirli bir biçimde kullanılan *atasözleri*, *deyimler*, *ikilemeler* ve *kalıp sözler*den oluşan kalıplaşmış öğeler yer alır (Gökdayı 2008: 90). Bu öğelerden biri olan *kalıp sözler*, önceden belirli bir biçime girip öylece hafızada saklanan, söyleneceği sırada yeniden üretilmeyip olduğu gibi hatırlanarak ve eğer gerekiyorsa bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak kullanılan, tek bir sözcükten, ardışık veya aralı sözcüklerden oluşabilen, belirli durumlarda toplumun benimsediği sözleri sunarak iletişimin kurulmasına veya devamına yardım eden ve kullanım yerleri çok sınırlı olan kalıplaşmış dil birimleridir (Gökdayı 2008: 106).

Atasözleri, deyimler, kalıp sözler ve ikilemeler gibi *anlatım kalıpları* da bir dilin söz varlığında önemli bir yer tutan kalıplaşmış dil birimlerindedir (Altınöz 2013: 40). Anlatım kalıpları, ne sözcük öbeği ne cümle ne de cümleden büyük bir birim olarak adlandırılabilir, ortak özellikleri olmakla birlikte her biri kendine özgü özellikleriyle kalıplaşarak anlamsal işlevleriyle öne çıkan dil yapılarıdır (Altınöz 2013: v). Bir başka ifadeyle anlatım kalıpları, başka biçimlerde de ifade edebileceğimiz birçok anlamsal işlevi, sabit ve değişken öğeleri bir arada bulduran özel yapıları aracılığıyla çok daha etkili, güçlü, basit ve kolay bir biçimde ifade edebilen dil ürünleridir (Altınöz 2013: 2).

Tanımlamalarda da görüldüğü üzere, kalıp sözler ile anlatım kalıpları arasında temel olarak birtakım farklar vardır. Kalıp sözlerin bir kısmı, tamamen donmuş, ekleme ve çıkarma yapılamayacak, değiştirilemeyecek bir yapıdadır; bir kısmı da sadece isim çekim, kip ve kişi ekleri aralık konuşan ve dinleyen kişilere göre yeni dil bilgisel yapılara dönüşebilen özelliktedir (Gökdayı 2008: 93), anlatım kalıpları ise bütünüyle donmuş yapılardan oluşmaz, her anlatım kalıbının kendine özgü, sabit ve değişken

birincil öğeleri vardır (Altınöz 2013: 43). Kalıp sözler cümleden, sözcük öbeğinden hatta tek sözcükten oluşabilirken (Gökdayı 2008: 94-95), anlatım kalıpları en az iki sözcükten meydana gelen yapılardır (Altınöz 2013: 43). Kalıp sözler, kullanımları dış bağlamla sınırlandırılmış dil birimleri iken (Gökdayı 2008: 103) anlatım kalıplarında böyle bir sınırlama söz konusu değildir (Altınöz 2013: 44).

Türkiye Türkçesinde *tut-* fiilinin tek başına bir fiil olarak taşıdığı anlamlardan bazılarıyla oluşturulan anlatım kalıpları mevcuttur. *Tut-*, bu kullanımlar içinde, çok anlamlı bir fiil olmaktan çıkıp yapının sabit bir ögesi olarak görevli bir dil birimine dönüşür. Bu tespitten hareketle, bu çalışmanın amacı, çağdaş Türk edebiyatından seçilmiş 23 eserde (5 roman, 7 öykü, 3 şiir, 5 deneme, 1 tiyatro eseri, 2 kişisel gelişim) yer alan *tut-* fiilli anlatım kalıplarının biçim-sözdizimsel ve kiplik özelliklerini ortaya koymaktır. *Tut-* fiilli kullanımlar, yapının donmamışlığı, bir başka ifadeyle değişken öğeler içermesi, birden fazla sözcükten oluşması ve dış bağlam merkezli olmayışı sebebiyle kalıp söz yerine anlatım kalıbı olarak değerlendirilmiştir.

2. Biçim-Sözdizimsel Özellikleri Bakımından *tut-*:

Çalışmanın bu bölümünde, *tut-* fiilli anlatım kalıplarının biçim-sözdizimsel özellikleri üzerinde durularak *tut-* fiilinin çekimli ve çekimsiz fiil olarak oluşturduğu anlatım kalıpları incelenmiştir.

2.1. Çekimli fiil olarak *tut-* + cümle

2.1.1. Belirli geçmiş zaman çekimli *tut-* + cümle: Bu anlatım kalıbı, belirli geçmiş zamanda iyelik kökenli 6 kişi ekinden herhangi biriyle çekimlenen *tut-* fiilli bir cümle ile ardından yine aynı kişi ve kip ekiyle çekimlenen bir cümleden oluşur. Yüzey yapıda, *tut-* fiilli cümle ile ikinci sırada yer alan cümle, birbirlerinden virgülle ayrılan ve yardımcı cümle – ana cümle ayrımının olmadığı bir sıralı birleşik cümle özelliği gösterir. Oysa örneklere bakıldığında, esas eylemin ya da durumun ikinci cümlede gerçekleştiği görülür. Dolayısıyla belirli geçmiş zaman ekiyle çekimlenmiş *tut-* fiilli cümle, yardımcı cümle; sonrasında yer alan cümle, ana cümle konumundadır.

<i>Ya çek kapıyı çık, yüzüne bakma! O koşsun ardından! / Ama ben <u>tuttum</u>, tatlı tatlı gönlünü etmeye <u>kalktım</u>! (SY, 82).²</i>		
Ama ben <u>tuttum</u>	,	tatlı tatlı gönlünü etmeye <u>kalktım</u> !
... <i>tut-tu-m</i>	+	... <i>kalk-tı-m</i>
... <i>tutFk-BliGZ-İke</i>	+	... <i>Fk-BliGZ-İke</i>
yardımcı cümle	+	ana cümle

Tablo 1

2 *Tut-* fiilinin biçim-sözdizimsel özelliklerinin incelendiği bölümde, her anlatım kalıbı için 4 örnek verilmeye çalışılmış, 4'ten fazla örneği olan kalıp için bu sayı sınırı konulmuştur. 1. örnek, tablolar içinde kalıbın ayrıntılı incelemesini içerirken diğer örneklerde, yalnızca ilgili kalıbın geçtiği yerin altı çizilmiştir. Örneği 4'ten az olan anlatım kalıplarında ise örneklerin tamamı dikkate sunulmuştur. Çalışmanın kiplik özelliklerinin incelendiği bölümde ise her bir kiplik anlam için 2 örnek verilmiştir.

Ben nerde bir çift göz gördümse / Tuttum onu güzelce sana tamamladım (SS, 19).

“Şu herif, Habeş’ten gelme bir gezginci derviştir. Bir gün canı et çekmiş... Burda et yemenin yasaklığını bilememiş, başıboş gezen mübarek ineklerden birini boğazlarım sanmış... / Vali’imiz tuttu, kollarını bacaklarını kesti... (Gİ, 343).

Gene de, “Evine götür beni,” diyemedim / Tuttuk bir sinemaya girdik (AA, 81).

2.1.2. Belirsiz geçmiş zaman çekimli tut- + cümle: Bu kullanımda, tut- fiili, belirsiz geçmiş zamanda çekimlenir, ardından aynı zaman ve kişi ekiyle çekimlenen bir başka cümle kullanılır. Tut- fiiliyle çekimlenen cümle, yardımcı cümle, ardından gelen cümle ise ana cümle konumundadır.

<i>Ne dersin, sonunda en olmayacak ihtimal üstünde anlaştık / <u>Tutmuş</u>, <u>bir işe girmiştir</u> dedik (AA, 14).</i>		
Tutmuş	,	bir işe girmiştir.
tut-muş	+	bir işe gir-miş-tir
<i>tut</i> Fk-BsizGZ-Zke	+	Fk-BsizGZ-Be
yardımcı cümle	+	ana cümle

Tablo 2

Mademki böylesi de olabiliyor, bu da fena değil, dedim. Birkaç gün de böyle cebri emzirdik. Sonra, bir akşam Hayri, tutmuş, anasını ve yavruları dolaba kapamış (GM, 123).

2.1.3. Geniş zaman çekimli tut- + cümle: Bu yapıda, geniş zaman ekiyle çekimlenen tut- fiili ile kurulmuş bir yardımcı cümlelerin ardından aynı kip ve kişi ekiyle çekimlenen bir ana cümle kullanılır.

<i>Kendi içimizde ikilemlerin bizi sıkıntıya soktuğu yetmiyormuş gibi, bir de <u>tutar</u> birbirimizi ikilemlere <u>iteriz</u> (KŞ, 84).</i>		
...bir de tutar	,	birbirimizi ikilemlere iteriz.
... tut-ar	+	... it-er-iz
... <i>tut</i> Fk-GşZ-Zke	+	... Fk-GşZ-Zke
yardımcı cümle	+	ana cümle

Tablo 3

Tut- fiilinin geniş zaman ile çekimlendiği bu örnekte, tut- fiilli yardımcı cümle, yüzey yapıda, kip ekini alırken kişi ekini almaz. Ana cümle konumunda olan diğer cümle ise aynı kip eki ile birlikte kişi ekini de alır: tut-ar ... it-er-iz. Derin yapıda ise her iki cümlelerin aynı kip ve kişi ekiyle çekimlendiği bilinir: tut-ar-ız ... it-er-iz.

Birtakım genç anneleri uzatırdı bir keman / Sen tutar; kendini incecik sevdirirdin / Bir umuttun bir misillemeydin yalnızlığa (SS, 48).

“İnsanlardaki her duygu bir renktir,” derdi. Gözünün merceğinde donuk bir istek, kara... / Saçlarını karıştırırken tutar elini öperdi (AA, 20).

Söylediklerimi dinlerken, “Bunu yapamaz ama tutar gene elimi öpmek isterse?” diye düşünüyordun (AA, 74).

Eğer yapı, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi birleşik çekimli olarak ifade edilirse, *tut-* fiilli yardımcı cümle, ardından gelen ana cümlenin birleşik kip eki ile kişi ekini taşımaz. İlgili ekler, yüzey yapıda, sadece ana cümlede gösterilir: *tut-ar ... sevd-ir-di-n*. Basit çekimli kullanımda olduğu gibi, burada da derin yapıda her iki cümlenin kip ve kişi eklerinin ortaklığı dikkati çeker: *tut-ar-dı-n... sevd-ir-di-n*

2.1.4. Emir çekimli *tut-* + cümle:

2.1.4.1. Emir çekimli *tut-* + *ki* bağlacı + cümle: Söz konusu anlatım kalıbı, biçim-sözdizimsel bağlamda, emir kipinin herhangi bir kişisiyle çekimlenebilen *tut-* fiili, *ki* bağlacı ve ardından bir cümle ile kurulur. *Tut-* fiilinin bildirme kipleriyle kurulan benzer anlatım kalıplarına bakıldığında, gerek *tut-* fiilli cümle gerek sonrasında yer alan cümle, aynı kip ekiyle çekimlenir. Emir kipli *tut-* fiili ise önce *ki* bağlacını kalıba dâhil eder, ardından herhangi bir kiple çekimlenen bir fiille kurulu cümleyi yapıya katar.

Bu anlatım kalıbı, yüzey yapıda, *ki* bağlacıyla kurulmuş bir bağlı birleşik cümle oluşturur. Dolayısıyla, yüzey yapıya göre yardımcı cümlenin konumu değişir. Emir kipli *tut-* fiilli cümle, ana cümle; *ki* bağlacından sonra gelen cümle ise yardımcı cümle konumuna gelir.

<i>Tut ki ben de seni seviyorum</i> (GA, 89).		
Tut	ki	ben de seni seviyorum.
tut-Ø	ki	... sev-i-yor-um
<i>tut</i> Fk-E	bağlacı	... Fk-bü-ŞZ-Zke
ana cümle	+	yardımcı cümle

Tablo 4

Tut- fiilinin yer aldığı cümle ile ardından gelen cümlenin yüzey yapıdaki sözdizimsel incelemesi, Tablo 4’te de işaret edildiği biçimde bir çözümlemeyi gerektirir. Yüzey yapıda *ki* bağlacı ile kurulmuş bağlı birleşik cümle, -noktalama işaretleri dikkate alınmadan- derin yapıda ardından bir başka cümle ile tamamlanmaya ihtiyaç duyar. Bu durumda, “Tut ki ben de seni seviyorum” bağlı birleşik cümlesi, ardından gelen “Ne olacak?” cümlesiyle denk bir duruma gelir ve cümleler, ana cümle - yardımcı cümle ayırımından sıyrılarak eş değer konumdaki cümlelere dönüşür.

<i>Tut ki ben de seni seviyorum. / Ne olacak?</i> (GA, 89).			
Tut	ki	ben de seni seviyorum.	Ne olacak?
eş değer cümle ³			eş değer cümle

Tablo 5

3 Çalışmada, yardımcı cümle – ana cümle ayırımının olmadığı birleşik cümlelerde, yüzey yapıda, her bir cümle için kullanılan bir terim.

Şimdi çocukcağız ne cevap versin? Annemi mi desin, babamı mı? Tut ki cevap verdi. Bu cevap ne işimize yarayacak? (KŞ, 86).

İlk dünyaya geldiğim gün gibi demeyeyim, ama dünyayı ilk tanıdığım gündeki gibi olmak istiyordum. Olamaz mıyım? Tutun ki bu kente ilk olarak bu akşam geldim. Rasgele karanlık sokaklara daldım. Üstelik insanın insanla arasında geçebilecek şeyler üstüne de pek öyle bir bilgim yok. “Girelim mi?” dedim. Girdik (GA, 129).

“Ben susarsam, yazmazsam ne olacak? Şahap Sıtkı benim yazdıklarımı okumayacak, demek ki sinirlenmeyecek. Peki ama ben yazsam hem de o okumasa olmaz mı? Tutsun ki ben “yazmıyorum...” dedim. Öyle ya! Herkes benim yazılarımı okumak zorunda mı? (GG, 129).

Çalışmanın örnekleminde ilgili yapının *ki* bağlacı kullanılmadan oluşturulan bir örneğine de rastlanmıştır.

Vallahi efendim, bütün işlerimiz hayali, insan ne diyeceğini şaşırıyor. Haydi tutalım tayyare postaları oldu? Ne olacak? Buna bizim halkımızın kaçta kaç biner? (126, GM).

2.1.4.2. ...+DAn + emir çekimli *tut-* + (*da* bağlacı) + ...A kadar/dek: Emir ekiyle çekimlenen *tut-* fiilli cümle, 1. isim soylu öge + +DAn çıkma durumu eki + 2. isim soylu öge + +A dek / kadar kuruluşu edat gruplarında çıkma durumu ekli 1. isim soylu ögeden sonra kullanılır. Araştırma örneklemine göre, *da* bağlacı, bazı anlatım kalıplarında görülürken bazılarında tespit edilememiştir. Dolayısıyla *da* bağlacının kalıbın sabit bir ögesi olmayıp konuşurun tercihi doğrultusunda kullanılan bir öge olduğu görülmüştür.

Araştırma örnekleminde, 7 örnekte belirlenen ilgili anlatım kalıbının *tut-* fiilli parçasının emrin 2. çokluk ya da teklik kişisi ile çekimlendiğine tanık olunmuştur. Bununla birlikte, emir çekimli *tut-* fiilinin bağlı olduğu cümleden çıkarıldığında anlatımda herhangi bir bozulmanın olmadığı da dikkati çekmiştir.

<i>Evimiz kiremitlerinden tutun da harcına kadar son damla serinliğini ona veren kakırdamış bir ceviz kabuğudur (DKD, 348).</i>
...kiremit+leri+n+den tut-un (da) harç+ı+n+a kadar...
İk+İe+Zn+Çde tutFk-E (da) İk+İe+Zn+Yde kadar
basit cümle

Tablo 6

Yazın yapıtlarında karşılaştığımız “deliler de, bunlardan birine ya da öbürüne girerler, girebilirler kuşkusuz. Ama biz, ayrıksı sayılandan tutun da had şizofreniye vararıya, günlük dilde “deli” denecek bir hal - tavır gösteren, yine çok tartışma götürecek bir başka adlandırılışla, “normal” olmayan kurmaca kişileri arasında bir gezintiye çıkalm şimdi (ZY, 98).

Bir çeşit resmiyet taşıyan afiş, duyuru benzeri yazılı belgelerden tutun; gazetelere, dergilere ve yine ekranda yansıyan kimi yazılara varıncaya kadar pek çok yerde, yazım

yanlışlarının adeta meşruiyet kazandığı izlenimini haklı çıkaracak örneklerle her an karşılaşsınız (ZY, 135).

Hele hayvanlar, börtü böcekten tutun da yılan, kuşa, fareye, maymuna dek sürekli uğraşmadır hayvan yaşamı (DG, 33).

2.1.5. “Bir” + isim soylu öge + +D^or + çekimli tut(tur)-: *Tut-* fiilinin oluşturduğu anlatım kalıplarının incelendiği bu çalışmada, *tut-*, belirlenen anlatım kalıplarının değişmez bir parçasıdır. “*bir*” + *isim soylu öge + +D^or + çekimli tut(tur)-* olarak formüleleştirilen yapıda ise *tut-* fiili, ilgili anlatım kalıbının sabit parçalarından biri değildir, bu fiil yerine başka bir fiil de kalıbı oluşturabilir. Altınöz, “Türkiye Türkçesinde Anlatım Kalıpları” adlı çalışmasında, [*(bir) + (isim soylu öge + +D^or)*] + (*çekimli fiil*) biçiminde formüleştirdiği kalıbın fiillerinin çoğunun, kınımları *süresiz* olan *kop-*, *al*, *başla-*, *ol-*, *gel-*, *açıl-* gibi fiillerden, bununla birlikte *git-*, *tut-*, *yap-*, *dolaş-*, *yayıl-* gibi kınımları *sürekli* olan fiillerden de oluşabildiğini belirtmiştir (2013: 173-180). Torun da “+Dİr/+DUR Bildirme Ekiyle Oluşturulan Bazı Yapıların Cümledeki Kullanımları Üzerine” başlıklı çalışmasında, *bir* sıfatıyla kurulan bir sıfat tamlaması üzerine +Dİr/+DUR bildirme ekinin gelmesiyle oluşan yapının cümlede özne ve nesne olarak kullanımlarında bildirme ekinin özne ya da nesneye abartı, pekiştirme, kuvvetlendirme anlamları kazandırdığını, bu tür cümlelerin bildirme eki kullanılmadan ifade edilmesi durumunda, aralarında nasıl bir anlam farkı bulunduğu “Bir boşluktur sardı içimi (Ataç)”; “Bir beğenidir tutturmuşlar (Ataç)”; “Bir alkıştı kopuyor (Ayvazoğlu)” gibi örneklerde iki şeklin karşılaştırması ile kolayca anlaşılabilirliğini belirtmiştir (Torun 2003: 116). Dolayısıyla çalışmanın bütününde anlatım kalıplarının sabit bir parçası olarak verilen *tut-* fiilinin bu kullanımda aslında kalıbın değişken bir parçası olduğu ve anlatım kalıbı türlerinden birine bir örnek oluşturduğu görülmüştür.

<i>Sevinçten, bir ağıttır tutturuyorum (AY, 75).</i>	
... bir ağıt+tır	tut-tut-u-yor-um
... bir İk+Be	tutFk-FFye-bü-ŞZ-Zke
basit cümle	

Tablo 7

Eskisi gibi değil ama, gene de bir utanmadır tuttu (AY, 93).

Araştırma örnekleminde tespit edilen tanıklar doğrultusunda, ilgili yapının “*bir*” + *isim soylu öge + +D^or + çekimli tut(tur)- + çekimli git-* biçiminde örnekleri de görülmüştür.

Akıllı akıllı mı, deli dolu mu, bir şey söyleyecek durumda değilim, kendi kendimle bir konuşmadır tutturmuş gidiyorum işte (DG, 39).

Bazan da, birbirimizi kedi köpek gibi yeyip durduğumuz bir hava, kimseninki kimselere benzemeyen bir havadır tutturmuş gidiyoruz (DG, 155).

Ah şimdi benim gözlerim bir ağlamaktır tutturmuş gidiyor (SS, 43).

2.1.6. Çekimli *tuttur-* + çekimli *git-*: Araştırma örnekleminde, çekimli *tuttur-* fiili ile çekimli *git-* fiilinin bir arada kullanılmasıyla oluşan anlatım kalıbının 4 örneği tespit edilmiştir.

<i>Ah, işte tutturdum gidiyorum (AA, 70).</i>	
Ah işte tutturdum	gidiyorum.
... tut-tur-du-m	git-i-yor-um
<i>tut-Fk-FFye-BliGZ-İke</i>	Fk-bü-ŞZ-Zke
eş değer cümle	eş değer cümle

Tablo 8

Tutturdum gidiyorum “sağduyu” “sağduyu” diye diye (DG, 88).

Bu yönlerdeki davranışıyla gerçekte-sorumluluktan-kaçıyor-muyum doğrultusundaki düşünceler aklımı kurcalasa da, kendimi kandırmadım, kandırmıyorum inancıyla, şu duyguda karar kıldım, -duygu ile karar ne denli bağdaşabilirse, kuşkusuz: yazılı, konuşmalı bazı etkileme çabaları bana yeter de artar türünden bir yol tutturdum gidiyorum (DG, 130).

4. Ben. Beni. Bende. Benden. Bana. Bennn!

5. Sağool! (Davul)

1. Kes! (Seyircilere) Özüir dilerim, oyuncu takımını başıboş bırakmaya gelmiyor.

3. Baştan alalım en iyisi.

5. Alalım ya.

4. Bu kez tutturur gideriz.

1. Peki. Hop dedik (TO, 45).

2.1.7. -AcAĞI + iyelik eki + çekimli *tut-*: -AcAk sıfat-fiilinin iyelik ekli kullanımının ardından gelen *tut-* fiili, bir anlatım kalıbı oluşturur. Altınöz, çalışmasında, ilgili yapının anlatım kalıplarının genel özelliklerini “kısmen” taşıması dolayısıyla kalıbın yalnızca formülleştirilmiş biçimine ve 3 örneğine yer vermiştir (2013: 9). Torun, “Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri” adlı çalışmasında, *fiil* + -AcAk + iyelik eki + *gel-* / *tut-* biçiminde formülleştirerek verdiği yapının istek, niyet ifade etmek için kullanıldığını belirtmiştir (2013: 148).

<i>Eğer aklına esip de bizi kurtarmak için geleceği tutarsa, İngilizlerin elinden bir daha zor kurtulur (ZD, 59).</i>		
Eğer aklına esip de bizi kurtarmak için geleceği tutarsa	,	İngilizlerin elinden bir daha zor kurtulur
... gel-ecek+i tut-ar-sa	+	... kurtul-ur
Fk-GkZ-İe <i>tutFk-GşZ-GşŞ</i>	+	Fg-GşZ-Zke
yardımcı cümle	+	ana cümle

Tablo 9

Günlerden bir gün; ben benzer bir sığınma için sandıkların, sepetlerin, albümlerin ve bir daha kimsenin okumayacağı gazetelerin-dergilerin yaşatılmadıkça yaşamayan

odasını seçerken, onun niye yaşamla bağıni hiç koparmayan, salamura salamura koksa da günde en az iki kez yaşama katılan kileri yeğlediğini merak edeceğim tuttu (ZY, 50).

Kimi yazarlarımızın Paris'te, Roma'da ya da Londra'da yüksek sesle öksüreceği tutsa, hemen haber oluyor (YGY, 102).

2.2. Çekimsiz fiil olarak tut-: Çalışmamıza malzeme olarak belirlenen eserlerden tespit edilen örnek cümlelere göre, çekimsiz fiil olarak *tut-* fiilinin -°p ile -ArAk zarf-fiilleriyle ve -D°k sıfat-fiiliyle kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.2.1. Tut- + filimsi eki:

2.2.1.1. Tut-up + yüklem: *Tut-* fiiline -°p zarf-fiil ekinin eklenmesiyle oluşan *tut-up*, cümlelerin yüklemiyle birlikte bir anlatım kalıbı oluşturur. İlgili anlatım kalıbının değişken ögesi yüklem iken, sabit öge *tut-up*'tur. Bunun yanında, *tut-up*, cümleden çıkarıldığında anlatımda bir bozulma ya da eksilmenin yaşanmadığı görülmüştür.

<i>Birkaç fırça darbesiyle oluşturulmuş, ama siluet hâlinde çıkmamış bir sahici-figürü <u>tutup</u> onu imgeleminde, sonra da romanında <u>dolduruyor</u> (BKM, 34).</i>
... tut-up ... dolduruyor
tutFk-ZF ... Fk-FFye-bü-ŞZ-Zke
basit cümle

Tablo 10

“Kuru tahtada kaldım. Fildişi tarağı da aşırmişlar, asıl buna canım yandı!” diye tutup jandarmalara bir müddet derdini döktü (MH, 26).

Böylece bizi bir kere daha tutup kurşuna diziyorlar / Zaten bizi her gün sabahtan akşama kadar kurşuna diziyorlar / Bütün kara parçalarında Afrika dahil (SS, 38).

Ancak bizim Hayri, benden ziyade mütehakkim, o hatayı tashihe kalkışıyor, kediye tutup zor ile yatırıyor, yavruları emziriyor (GM, 123).

2.2.1.2. Tut-arak + yüklem: Bu anlatım kalıbı, -ArAk zarf fiil eki almış *tut-* ile cümlelerin yükleminden meydana gelir. Araştırma örnekleminde yalnızca 1 örneğinin olduğu görülmüştür.

<i>(Durmuyacak, dinlenmeyecek, çalışacaktı... Cür'et lâzım diyordu), mutasarrıftan <u>tutarak</u> âmir ve memurların hepsini <u>yola getireceğine emindi</u> (MH, 32).</i>
mutasarrıf+tan tut-arak ...emin+di
İK+Çde tutFk-ZF ... İK+EF
basit cümle

Tablo 11

Tablo 11'deki cümle, “Mutasarrıftan tutun da âmir ve memurlara kadar hepsini yola getireceğine emindi” biçiminde kurulduğunda da aynı anlamı verir. Dolayısıyla *tut-arak* + *yüklem* anlatım kalıbının ...+DAn + *emir çekimli tut-* + (*da* bağlacı) + ...A *kadar/dek* kalıbına denk bir görevde kullanıldığı görülür.

2.2.1.3. Tut-tuk+ iyelik eki + gibi edati: *Tut-* fiili –D°k sıfat-fil eki ile 6 iyelik ekinden birini alarak *gibi* edatıyla birlikte bir anlatım kalıbı oluşturur.

<i>İlk gece bir bahaneyle kediye kızdım ve <u>tuttuğum gibi</u> kedinin bacağına ayırdım (KBY, 172).</i>
... tut-tuk+u+m gibi ... ayır-dı-m
<i>tut</i> Fk-SF+bü+İe gibi ... Fk-BliGZ-İke
basit cümle

Tablo 12

Sevginin dili tutuldu. Çok korktu. Bu kadının kendisini tuttuğu gibi fırlatıp atacağını sandı. Bir an, suçları aklına geldi (MS, 107).

Tuttuğu gibi Tante Rosa'yı kolundan kapı dışarı etti (TR, 51).

3. Kiplik Özellikleri Bakımından Tut- Fiili ile Kurulan İşaretleyiciler:

Konuşur için atanmış bir değer olan *kip* (mood) kavramı, kiplik incelemelerinde “kipliğin gramatik biçimi” olarak ifade edilir. Konuşur, emir, istek, dilek-şart, gereklilik kipleri için atanmış belli ekleri kullanmak durumundadır (Benzer 2009: 112). *Kiplik* (modality) ise kipteki gibi belirli ekleri seçme zorunluluğunun olmadığı, bir başka ifadeyle konuşurun öznel tutumlarına, bilgisine, statüsüne dayalı olarak seçiminde özgür olduğu bir kategoridir. Dolayısıyla, *kip* ile kiplik arasında bir ayırım yapma gerekliliği ortaya çıkar: “Kiplik, önerme boyutunda yalnızca yüklemi değil tüm cümleyi kapsayan ve bakış açısı yansıtan anlamsal bir ulamdır ve bu nedenle tek bir dilbilgisel yapıya indirgenemez. *Kip* ise bu anlamsal ulamın dilbilgiselleşmiş biçimidir.” (Erk Emeksiz 2008: 57).

Kiplik, alanda farklı biçimlerde sınıflandırılmıştır. Palmer'in 1986 yılındaki ilk sınıflandırmasına göre kiplik, *bilgi* (epistemic), *yükümlülük* (deontic) ve *devinim* (dynamic) olmak üzere üçe ayrılmıştır. Palmer'in 2001 yılındaki ikinci sınıflandırmasına bakıldığında, kiplik sınıflandırmasına dair görüşlerinin değiştiği ve ayrınıtı kazandığı görülmüştür. Kiplik, öncelikle *önerme* (propositional) ve *eylem* (event) kipliğine ayrılmıştır. Önerme kipliği, *bilgi* ve *kanıt* (evidential) kipliğine; eylem kipliği de *yükümlülük* ve *devinim* kipliğine göre sınıflandırılmış, her bir alt kategorinin de birbirinden farklı anlam alanlarının olduğuna tanık olunmuştur (Palmer 2001: 7-10). Bybee, Perkins ve Pagliuca ise kipliği beş kategoride değerlendirmiştir: *dinleyici merkezli kiplik* (agent-oriented modality), *konusucu merkezli kiplik* (speaker-oriented modality), *bilgisel kiplik* (epistemic modality), *tümleyen kiplik / ikincil önemde olma kipliği* (subordinating moods), *biçim / anlam uygunluğu* (form / meaning correspondences) (1994: 177-181).

Bilgi kipliği - yükümlülük kipliği ikili kategorisi, alanda çalışan diğer isimlerin de farklı ikili önerilerde bulunmalarına yol açmıştır: *önerme kipliği* (propositional) – *eylem kipliği* (event); *eyleyici odaklı kiplik* (agent-oriented) – *konusur odaklı kiplik* (speaker-oriented); *iç katılımcılı kiplik* (participant-internal) – *dış katılımcılı kiplik* (participant-external); *nesnel bilgi kipliği* (objective epistemic) – *öznel bilgi kipliği* (subjective

epistemic); *gerçeklik kipliği* (realis) – *gerçek dışılık kipliği* (irrealis) (Kerimoğlu 2011: 119-133). Bu kullanımlardan başka, kiplik sınıflandırmalarında başka kategori önerileri de olmuştur: *kök kiplik* (root modality), *doğruluk kipliği* (alethic modality), *duygu kipliği* (boulamaic modality), *kanıta dayalılık kipliği* (evidentiality modality), *yardımcı cümle kipliği* (subordinating modality) (Kerimoğlu 2011: 134-142).

Kiplik kategorisi içerisinde değerlendirilen *yeterlilik*, *olanak*, *zorunluluk*, *gereklilik*, *izin*, *emir*, *istek*, *niyet/gönüllülük*, *olasılık çıkarım*, *varsayım* gibi pek çok anlam alanı vardır (Kerimoğlu 2011: 83). İlk sekiz ifade türü (*yeterlilik*, *olanak*, *zorunluluk*, *gereklilik*, *izin*, *emir*, *istek*, *niyet/gönüllülük*) kiplik sınıflandırmalarında *yükümlülük kipliği*; diğer üç ifade türü (*olasılık*, *çıkarm*, *varsayım*) ise *bilgi kipliği* üst başlığında incelenir. Bu ifadeler dışında *gelecek*, *olumsuzluk*, *soru*, *şart*, *korku*, *yasaklama*, *öneri vb.* ifadelerin de kiplik incelemelerinde ele alındığı görülmektedir (Kerimoğlu 2011: 83, 84).

Kiplikle ilgili farklı sınıflandırmaların olduğu dil alanında, evrensel bir kiplik yaklaşımı oluşturabileceği varsayımını taşıyan Palmer’in 1986 ile 2001 yıllarında yayımlanmış çalışmaları, çalışmamızın kiplik ile ilgili bölümünün dayanak noktasını oluşturur. Kiplik çalışmalarının mantığı, olasılıklar (possibilities) ile zorunluluklar (necessities) temeline dayalıdır. Buradan hareketle, kipliğin bilgi kipliği ve yükümlülük kipliği olmak üzere iki temel kategoride incelendiği görülür. Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde, “*tut*- fiili ile kurulmuş anlatım kalıplarının kiplik anlamları hangi kiplik kategorisinde verilebilir?”, “biçim-sözdizimsel öğeler⁴ barındıran bu işaretleyiciler, bilgi kipliği ile mi yoksa yükümlülük kipliği ile mi ilişkilidir?” sorularına yanıt aranacaktır.

Çalışmamızda, *tut*- fiili ile kurulmuş anlatım kalıplarının *varsayım*, *kesinlik*, *süreklilik*, *zorunluluk*, *beklenti / beklenmezlik*, *öfke*, *istek* olmak üzere 7 kiplik anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kiplik anlamların kiplik kategorisindeki yerleri aşağıda yer almaktadır:

3.1. Bilgi kipliği anlam alanındaki kiplik anlamlar: Bir önerme, kiplik mantığında ya “olasılık” ya da “gereklilik” yansıtır. Önermenin içerdiği yargının görece doğruluğunu yansıtan bilgiselliğin kaynağı, bilgi ve inançlardır. Bilgisellik, yargılarla yansıtılır (Erk Emeksiz 2008: 57).

Tut- fiili ile kurulmuş, çalışmamızın örnekleminde tespit edilen anlatım kalıplarının bir kısmı, bilgi kipliği anlam alanındaki *varsayım*, *kesinlik* ve *süreklilik* kiplik anlamlarını içermektedir.

3.1.1. Varsayım: *Tut ki* işaretleyicisi, “varsay ki, farzet ki; bunları hesaba katmasak da” anlamlarında, temel kiplik anlam alanından biri olan bilgi kipliğinden gelişen *varsayım* kiplik anlamı içinde yer alır.

Buradaki *varsayım* kiplik anlamı, bağlam merkezli olarak iki aşamada ortaya çıkar. 1. aşamada konuşurun önerisi doğrultusunda bir varsayım söz konusu olur, 2. aşamada ise bu varsayım üzerinden gelişen bir durum meydana gelir.

4 Kiplik işaretleyicileri, biçimbilgisi öğeleri, sözdizimi öğeleri, sözlük öğeleri, tonlama ve bağlam olmak üzere beş başlıkta değerlendirilir. Biçim-sözdizimsel öğeler, biçimbilgisi öğeleri içinde incelenir (Kerimoğlu, 2011, s. 97).

<i>Tutun ki bir Ada vapurundasınız. Yok hayır, Ada vapurunda değilsiniz, trendesiniz. Yeşilköy'e gidiyorsunuz... İşte bu sırada ya da daha başka bir zaman karşınızda oturan kadın, yüzünü belki de o ana kadar hiç görmediğiniz, ama yine de yıllarca önce görülmüş bir düştən yarım yamalak anımsadığınız bir kadın size "Bakın" diyor, "Ben, sizi bir yerden tanıyorum, pek öyle yabancıya benzemiyorsunuz. Ama kestiremiyorum nereden olduğunuzu!" Siz olsanız ne yaparsınız? (GA, 53).</i>		
1. aşama	Konuşurun önerisiyle oluşan varsayım	<i>Tutun ki bir Ada vapurundasınız... bir kadın size "Bakın" diyor, "Ben, sizi bir yerden tanıyorum, pek öyle yabancıya benzemiyorsunuz. Ama kestiremiyorum nereden olduğunuzu!"</i>
2. aşama	Varsayım üzerinden durum geliştirme	<i>Siz olsanız ne yaparsınız?</i>

Tablo 13

Şimdi çocukcağız ne cevap versin? Annemi mi desin, babamı mı? Tut ki cevap verdi. / Bu cevap ne işimize yarayacak? (KŞ, 86).

3.1.2. Kesinlik: Bilgi kipliğinin alt anlamları, önermenin gerçekliği ya da doğruluğuyla ilişkilendirilerek meydana gelir. Önermenin gerçekleşmesine ya da doğruluğuna olan mesafe, kesinlik, ihtimal, çıkarım, varsayım gibi kiplik anlamları açığa çıkarır (Kerimoğlu 2011: 113-114). ...+DAn + emir çekimli tut- +...A kadar/dek biçim-sözdizimsel kiplik işaretleyicisi de önermenin gerçekleşme / doğruluk derecesinin yüksek olduğu bir ifade biçimidir.

Tut- filinin Türkçe Sözlük'teki 45. anlamı, "başlamak"tır (Türkçe Sözlük, 2011: 2391). İlgili anlamın örneğine bakıldığında⁵, çalışmamızın da verileri arasında görülen ...+DAn + emir çekimli tut- +...A kadar/dek yapısından oluşan bir kullanım olduğuna tanık olunur. "Başlamak" anlamı, *tut-* filinin tek başına kullanımıyla açığa çıkmaz, söz konusu anlam, ancak ...+DAn + emir çekimli tut- +...A kadar/dek işaretleyicisi içinde bu anlamı kazanır. Görülüyor ki emir çekimli *tut-*, burada, başlangıç noktasını vurgulama amacıyla kullanılır. Yapının tamamı düşünüldüğünde, *kesinlik* kiplik anlamının önermenin başlangıç noktasının belirtilmesi yoluyla sağlandığını görülür.

Kesinlik kiplik anlamı, aynı işaretleyicinin iki şekilde kullanılması yoluyla olur:

Birinci yol, küçük parça-büyük parça ayrımı olmaksızın bütünü kapsama esasına dayanır. Bu kullanımda, sıralama önemli değildir. Konuşur, saydığı "şey"leri belli bir düzende sıralama kaygısıyla ifade etme ihtiyacı hissetmez. Burada esas amaç, başlangıç noktası olan şeyin son nokta ifade edilene kadar bütünü kapsadığını göstermektir.

5 *Kadınların başında gördüğünüz bürümcükten, iç çamaşırlarından tutunuz da entarilik kaba pamuklulara kadar hepsi Osmanlı malı idi.* - F. R. Atay (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2391).

Metro istasyonlarında / Fare kapanlarından tutun da / Mösyö Briyan'ın bıyıklarını yetiştiren / Saç suyuna kadar / Afişler dizilidir / Sarı, kırmızı, mor (DKD, 279).

Ak hayale sığmayan şeyler koyun koyuna / Dünümüz, bugünümüz, yarınımız / Kırmızı biberlerinden tut plastik kemerine kadar / Çalısı, çırpısı, bakracı, balıyla / DDT'si, bit tozu, naylon peştemalıyla / Bir yanağında sarısı sıtmanın / Bir yanağında aliyle / Ammesi, mevlûdu / Mızraklı, mızraksız ilmihâliyle / Zaloğlu Rüstem'i / Jack London tercümesi / Seksoloji mecmuasıyla / Tarzan'ı, Truman'ı / Kel hocası, kör hacısı / Kürd imamı, kurt yobazıyla / Varımız yoğumuz, köyümüz künyemiz karşısında / Al gözüm seyreyle Denizli pazarını (DKD, 143).

İkinci yolda, küçük parça-büyük parça ayrımı yapılarak parça-bütün ilişkisi kurulur. Bu kullanımda, sıralanışın nasıl olduğu önemlidir. Sıralama, küçük parçalardan daha büyük parçalara doğrudur.

Samsat'lı Lukianos, aşağı yukarı 1800 yıldan beri okunur. İlkçağ'ın büyük şairleri, büyük feylesofları arasında anılacak adamlardan değildir, ama insanı çeken bir gülümsemesi vardır... Feylesoflardan tutun da tanrılara kadar hiçbir büyüklükten yılmaz, hepsiyle eğlenmeği, alay etmeği göze alır. (GG, 122).

Hele hayvanlar, börtü böcekten tutun da yılan, kuşa, fareye, maymuna dek sürekli uğraşmadır hayvan yaşamı (DG, 33).

...+Dan + emir çekimli tut- +...A kadar/dek işaretleyicinin yanında tut-arak + yüklem işaretleyicisinin de küçük parça-büyük parça ayrımı olmaksızın parça-bütün ilişkisini gösteren *kesinlik* kiplik anlamı taşıdığı görülür.

Durmayacak, dinlenmeyecek, çalışacaktı... Cür'et lâzım diyordu, mutasarrıftan tutarak âmir ve memurların hepsini yola getireceğine emindi (MH, 32).

3.1.3. Süreklilik: Çekimli *tuttur-* + çekimli *git-* biçim-sözdizimsel işaretleyicisi, bilgi kipliği içinde, gerçekleşen önermenin devamlılığını vurgulayan *süreklilik* anlam alanı içinde düşünülür.

Ah, işte tutturdum gidiyorum (AA, 70).

Tutturdum gidiyorum “sağduyu” “sağduyu” diye diye (DG, 88).

Süreklilik kiplik anlamı, “bir” + isim soylu öge +D^or + çekimli *tut(tur)-* + (çekimli *git-*) biçimindeki işaretleyicide de açığa çıkar.

Eski gibi değil ama, gene de bir utanmadır tuttu (AY, 93).

Ah şimdi benim gözlerim bir ağlamaktır tutturmış gidiyor (SS, 43).

3.2. Yükümlülük kipliği anlam alanındaki kiplik anlamlar: İstek temelli ifadelerle odaklanan yükümlülük kipliğinde konuşur, bir olasılıktan değil, zorunluluktan söz eder (Kerimoğlu 2011: 115). Otorite olan kişilerin, ahlakın, toplumun, dinin belirlediği ilkeler, yükümlülüğün kaynağını oluşturur (Erk Emeksiz 2008: 57).

Çalışmamıza malzeme oluşturan eserlerdeki *tut-* fiili ile kurulmuş anlatım kalıplarının bir kısmı, yükümlülük kipliğinin yukarıda verilen özelliklerini taşımakta ve *zorunluluk*, *beklenti* / *beklenmezlik*, *öfke* ve *istek* kiplik anlamlarını içermektedir.

3.2.1. Zorunluluk: *Tut-up* + *yüklem* işaretleyicisi, eyleyenin isteği dışında onu zorlayan, dış merkezli etkilerin söz konusu olduğu *zorunluluk* kiplik anlamını verir. Örneklerde ilgili kiplik işaretleyicisi aracılığıyla eyleyenin isteği dışında bir süre için bir yerde ya da bir durumda bekletilmesine, bir işten ya da bir durumdan geri tutulmasına tanık olunur.

Yarın yine kahveye gidip strudel yiyeceğim, o haddini bilmez herifi tutup evime, yatağıma getireceğim (TR, 48).

İndim İstanbul'a, Tophane güllerini cebime doldurdum, darıdır diye. Tutup beni tımarhaneye attılar, yeridir diye. Padişah'tan emir çıktı, bırakın, eski huyudur diye (TO, 100).

3.2.2. Beklenti / Beklenmezlik: *Bildirme* kipli *tut-* + *cümle* yapısından oluşan kiplik işaretleyicisi, bağlama göre *beklenti* / *beklenmezlik* kiplik anlamında kullanılır. Buradaki kiplik anlam, iki aşamada ortaya çıkar. İlk olarak, kiplik işaretleyicisinin yer aldığı yapının öncesinde, konuşurun beklenen durumu ifade ettiği görülür. Konuşur, daha sonra söz konusu kalıbı kullanarak, bu durumun dışında, hesapta olmayan, beklenmedik biçimde ya da istemeden gerçekleşen bir başka durumun yaşandığını ifade eder.

Aşağıdaki örnekte, 1. aşamada, konuşurun yarattığı beklenti görülürken, 2. aşamada konuşurun beklenen durum dışında yaşadığı gerçekliğin ifadesine tanık olunur.

“Şu herif, Habeş'ten gelme bir gezginci derviştir. Bir gün canı et çekmiş... Burda et yemenin yasaklığını bilememiş, başıboş gezen mübarek ineklerden birini boğazlarım sanmış... Vali'miz <u>tuttu</u> , kollarını bacaklarını <u>kesti</u> , buraya atıverdi. Şu sakallı, köy muhtarıdır; ötekiler de yakut taşı toplayıcıları... Topladıkları taşın miri vergisine hile kattıklarından kolları bacakları budanmıştır.” dediler (Gİ, 343).		
1. aşama	Konuşurun yarattığı beklenti	<i>Burda et yemenin yasaklığını bilememiş, başıboş gezen mübarek ineklerden birini boğazlarım sanmış...</i>
2. aşama	Konuşurun beklenen durum dışında yaşadığı gerçeklik	<i>a.1. Vali'miz <u>tuttu</u>, kollarını bacaklarını <u>kesti</u>, buraya atıverdi.</i>

Tablo 14

Bugün pastaneden çıkınca beni evine götüreceğini sanıyordum. / Geçen hafta, “Eve gidelim.” demişti. Çekinmiştim. Bir şeyler uydurmuştum. Oysa bugün ben istiyordum. Gene de, “Evine götür beni,” diyemedim. Tuttuk bir sinemaya girdik (AA, 81).

3.2.3. Öfke: *Tut-tuk* + *iyelik eki* + *gibi edatı* işaretleyicisi, yükümlülük kipliği anlam alanında *öfke* kiplik anlamını verir. Öfke ile birlikte açığa çıkan zor kullanma,

söz konusu işaretleyicinin yer aldığı örneklerde açıkça görülür.

Sevginin dili tutuldu. Çok korktu. Bu kadının kendisini tuttuğu gibi fırlatıp atacağını sandı. Bir an, suçları aklına geldi (MS, 107).

Tuttuğu gibi Tante Rosa'yı kolundan kapı dışarı etti (TR, 51).

3.2.4. İstek: -AcAğI + iyelik eki + çekimli tut- işaretleyicisi, *istek* anlam alanı içinde yer alır. Torun, ilgili işaretleyicinin -AcAk ekli kullanımlarda kiplik belirleyici bir öge olduğuna dikkati çekmiş (2013: 180) ve yükümlülük kipliği bağlamında “istek” anlamını güçlü şekilde ifade eden bir kullanım olduğunu belirtmiştir (2013: 164).

Eğer aklına esip de bizi kurtarmak için geleceği tutarsa, İngilizlerin elinden bir daha zor kurtulur (ZD, 59).

Kimi yazarlarımızın Paris'te, Roma'da ya da Londra'da yüksek sesle öksüreceği tutsa, hemen haber oluyor (YGY, 102).

4. Sonuç

Çalışmanın birinci bölümünde *tut-* fiilli anlatım kalıplarının biçim-sözdizimsel özellikleri belirlenmiş; *tut-* fiili, çekimli fiil ile çekimsiz fiil oluşu bakımından değerlendirilmiştir.

Araştırma örnekleme göre *tut-*, *bildirme / tasarlama kipli tut- + cümle* kuruluşlu anlatım kalıplarında, bildirme kiplerinden belirli geçmiş zaman, belirsiz geçmiş zaman ile geniş zaman ile çekime girerek anlatım kalıbının sabit bir ögesi olmuştur. *Tut-* fiilinin tasarlama kiplerinden ise yalnızca emir kipi ile çekimlendiği görülmüştür. Bildirme kipleriyle çekimlenen *tut-* fiilli yapılar, anlatım kalıbı bakımından aynı kuruluş özelliğini gösterirken tasarlama kiplerinden yalnızca emir ekiyle çekimlenen *tut-* fiilli yapıların *emir çekimli tut- + ki bağlacı + cümle* ve ...+DAn + emir çekimli *tut- + (dA bağlacı) + ...A kadar/dek* biçiminde iki farklı kuruluş yolunun olduğu tespit edilmiştir.

Çekimli fiil olarak <i>tut-</i> + cümle		
Bildirme kipli <i>tut-</i> + cümle	belirli geçmiş zaman	7
	belirsiz geçmiş zaman	3
	geniş zaman	5
Tasarlama kipli <i>tut-</i> + cümle	emir	
	*emir çekimli <i>tut-</i> + ki bağlacı + cümle	11
	*...+DAn + emir çekimli <i>tut-</i> + (dA bağlacı) + ...A kadar/dek	7

Tablo 15

Bu kuruluş özelliğiyle oluşan anlatım kalıpları yanında, çekimli *tut-* fiili, herhangi bir kip sınırlandırmasının olmadığı “*bir*” + *isim soylu öge +D°r* + *çekimli tut(tur)-*, *çekimli tuttur-* + *çekimli git-* ve *-AcAğI* + *iyelik eki* + *çekimli tut-* anlatım kalıplarının da sabit bir ögesini oluşturmuştur.

“bir” + isim soylu öge +D°r + çekimli <i>tut(tur)-</i>	6
çekimli <i>tuttur-</i> + çekimli <i>git-</i>	4
-AcAğI + iyelik eki + çekimli <i>tut-</i>	3

Tablo 16

Tut- fiilinin çekimsiz kullanımları da anlatım kalıbı oluşturmuştur. -°p ve -ArAk zarf-fiil ekleri ile kullanılan *tut-* fiilinin içinde bulunduğu cümlelerin yüklemi ile birlikte anlatım kalıbı oluşturduğu görülmüştür. *Tut-* fiiline -D°k sıfat-fiil ekinin eklendiği *tut-tuk+ iyelik eki* + *gibi edatı* yapısı ise zarf-fiilli anlatım kalıplarından farklı bir kuruluş özelliği göstermiştir. Zarf-fiil ekli *tut-*, anlatım kalıbı için yüklem ihtiyacı duyarken, sıfat-fiil ekli *tut-* fiilli anlatım kalıbında yüklem, kalıbın bir parçası değildir.

<i>tut-</i> + fiilimsi eki	
<i>tut-up</i> + yüklem	8
<i>tut-arak</i> + yüklem	1
<i>tut-tuk+ iyelik eki</i> + <i>gibi edatı</i>	3

Tablo 17

Çalışmanın ikinci bölümünde *tut-* fiilli anlatım kalıplarının kiplik özellikleri üzerinde durulmuştur. Buna göre kiplik anlamlar, bilgi kipliği ile yükümlülük kipliği kiplik kategorileri altında incelenmiştir. Bilgi kipliği anlam alanındaki kiplik anlamlar, *varsayım*, *kesinlik* ile *süreklilik* olmak üzere 3; yükümlülük kipliği anlam alanındaki kiplik anlamlar da *zorunluluk*, *beklenti* / *beklenmezlik*, *öfke* ve *istek* olmak üzere 4 anlamda değerlendirilmiştir.

Tut- fiilli anlatım kalıplarının birer kiplik belirleyici öge olarak kiplik anlamlara göre dağılımına bakıldığında, bilgi kipliği anlam alanında, *emir çekimli tut-* + *ki bağlacı* + *cümle* işaretleyicisinin *varsayım*; ...+*DAn* + *emir çekimli tut-* + ...*A kadar/dek* ile *tut-arak* + *yüklem* işaretleyicilerinin *kesinlik*; *çekimli tuttur-* + *çekimli git-* ile “*bir*” + *isim soylu öge +D°r* + *çekimli tut(tur)-* + (*çekimli git-*) işaretleyicilerinin de *süreklilik* kiplik anlamlarını verdikleri belirlenmiştir. Yükümlülük kipliği anlam alanındaki *zorunluluk* kiplik anlamının *tut-up* + *yüklem*; *beklenti* / *beklenmezlik* anlamının *bildirme kipli tut-* + *cümle*; *öfke* anlamının *tut-tuk+ iyelik eki* + *gibi edatı* ve son olarak *istek* anlamının -*AcAğI* + *iyelik eki* + *çekimli tut-* işaretleyicisiyle sağlandığı görülmüştür.

Kısaltmalar

Be	: Bildirme eki
BliGZ	: Belirli geçmiş zaman
BsizGZ	: Belirsiz geçmiş zaman
bü	: Bağlayıcı ünlü
Çde	: Çıkma durumu eki
E	: Emir eki
FFye	: Fiilden fiil yapım eki
Fg	: Fiil gövdesi
Fk	: Fiil kökü
GkZ	: Gelecek zaman
GşŞ	: Geniş zamanın şartı
GşZ	: Geniş zaman
İe	: İyelik eki
İk	: İsim kökü
İke	: İyelik kökenli kişi eki
SF	: Sıfat-fiil eki
ŞZ	: Şimdiki zaman
Yde	: Yönelme durumu eki
ZF	: Zarf-fiil eki
Zke	: Zamir kökenli kişi eki
Zn	: Zamir n'si

Araştırma Örnekleme ve Kısaltmaları

AA	: ATILGAN, Yusuf (2003). <i>Aylak Adam</i> , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
AY	: ORHAN KEMAL (1995). <i>Avare Yıllar</i> , İstanbul: Tekin Yayınevi.
BKM	: BATUR, Enis (1997). <i>Bu Kalem Melun</i> , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
C	: YÜCEL, Can (1987). <i>Canfeda</i> , İstanbul: De Yayınevi.
DG	: UYGUR, Nermi (1999). <i>Dipten Gelen</i> , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
DKD	: EYÜBOĞLU, Bedri Rahmi (2005). <i>Dol Karabakır Dol</i> , İstanbul: Mas Matbaası.
EK	: ORHAN KEMAL (1984). <i>Ekmek Kavgası</i> , İstanbul: Tekin Yayınevi.
GA	: AKSAL, Sabahattin Kudret (1997). <i>Gazoz Ağacı - Bütün Öyküleri</i> , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
GG	: ATAÇ, Nurullah (2005). <i>Günlerin Getirdiği - Sözden Söze</i> , İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Gİ	: KEMAL TAHİR (1999). <i>Göl İnsanları</i> , İstanbul: Adam Yayınları.
GM	: ESENDAL, Memduh Şevket (1988). <i>Gödeli Mehmet</i> , Ankara: Bilgi Yayınevi.
KBY	: CÜCELOĞLU, Doğan (2009). <i>Keşkesiz Bir Yaşam İçin İletişim – İletişim Donanımları</i> , İstanbul: Remzi Kitabevi.
KŞ	: DÖKMEN, Üstün (2004). <i>Küçük Şeyler</i> , İstanbul: Sistem Yayıncılık.
MH	: KARAY, Refik Halit (1980). <i>Memleket Hikâyeleri</i> , İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
MS	: KUTLU, Ayla (2002). <i>Merhaba Sevgi</i> , Ankara: Bilgi Yayınevi.

- SS : CEMAL SÜREYA (2004). *Sevda Sözlere*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
SY : CUMALI, Necati (2003). *Susuz Yaz*, İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü.
TO : ÖZAKMAN, Turgut (1991). *Toplu Oyunları 3*, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
TR : SOYSAL, Sevgi (2002). *Tante Rosa*, İstanbul: İletişim Yayınları.
YGŞ : RAN, Nazım Hikmet (2003). *Yaşamak Güzel Şey be Kardeşim*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
YGY : YÜCEL, Tahsin (1995). *Yazın Gene Yazın*, İstanbul: İmge Kitabevi.
ZD : ATAY, Fahri Rıfki (1997). *Zeytindağı*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
ZY : AKATLI, Füsun (2004). *Zamansız Yazılar*, İstanbul: Dünya Kitabevi.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2006). *Anlambilim – Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayınevi.
ALTINÖZ, Mehmet (2013). *Türkiye Türkçesinde Anlatım Kalıpları*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Adana.
BENZER, Ahmet (2009). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
BYBEE, Joan - Revere PERKINS - William PAGLIUCA (1994). *The Evolution of Grammar – Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*, Chicago, London: The University of Chicago Press.
CAFEROĞLU, Ahmet (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
CLAUSON, S. Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
ÇETİN, Engin (2012). “Uygurcada *tut-* Fiiliyle Kurulan Birleşik Sözlere”, *Dil Araştırmaları*, S. 11 (Güz), Ankara, s. 81-104.
ERK EMEKSİZ, Zeynep (2008). “Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller”, *Dil Dergisi*, S. 141 (Temmuz - Ağustos – Eylül), Ankara, s. 55-66.
ERKINAY, Hadra Kübra (2016). “Eski Anadolu Türkçesi Dönemi Eserlerindeki *dut-* / *tut-* Fiilinde Çok Anlamlılık”, *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 11/21 (Güz), Ankara, s. 821-838.
GÖKDAYI, Hürriyet (2008). “Türkçede Kalıp Sözlere”, *Bilgi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 44 (Kış), Ankara, s. 89-110.
İMER, Kamile - Ahmet KOCAMAN - A. Sumru ÖZSOY (2011). *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
KERİMOĞLU, Caner (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*, İzmir: Dinozor Kitabevi.
PALMER, Frank Robert (2001). *Mood and Modality*, Cambridge: Cambridge University Press.
TORUN, Yeter (2003). “+DİR/+DÜR Bildirme Ekiyle Oluşturulan Bazı Yapıların Cümledeki Kullanımları Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, C. I, Ankara, s. 111-122.
TORUN, Yeter (2013). *Türkçede Gelecek Zaman ve Kiplik Özellikleri*, Adana: Karahan Kitabevi.
Türkçe Sözlük (2011). 11. Baskı. Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara.